

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת שמיני: 'בל תשקצו'

לפני שנים רבות בעיר בגדאד פרצה מחלת הצהבת. נשות העיר טענו, שיש להשקות את האנשים שהבריאו מהמחלה בשתן, מי רגליים, משום שאם לא יעשו כך יהיה להם ריח רע מהפה. כמובן, שאדם שהבריא מהמחלה אינו מעוניין לשתות משקה זה, אך ההצעה הייתה להשקות אותם במי רגליים ללא ידעתם. כעת נשאל הרב יוסף חיים מבגדאד, 'הבן איש חי', האם מותר לשתות משקה מאוס זה? לאחר הצייווי על מאכלות אסורות, נאמר בפרשת השבוע:

אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם כי אני ה' אלהיכם. והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ.¹

אמנם בדברי התורה מוזכר איסור 'בל תשקצו'² ביחס לאכילת מאכלות אסורות, אך חכמים הרחיבו איסור זה גם לאכילת מאכלים שמותרים לאכילה מבחינה הלכתית, אך אנשים נמנעים לאוכלם משום שהם מאוסים, כדוגמת אכילת אפרוח שלא גדלו לו נוצות,³ או אכילת מאכלים מאוסים, כדברי הרמב"ם:

אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן, כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה וליחה סרוחה וכיוצא בהן. וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם מתאוננת מהם, כגון כלי בית הכסא וכלי זכוית של ספרין שגורעין בהם את הדם וכיוצא בהן... שכל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשתיכם.⁴

הרחבת איסור זה אינה רק ביחס לענייני אכילה, אלא גם אדם המשהה נקביו, היינו מתאפק ולא הולך להתפנות, עובר על איסור 'בל תשקצו'.⁵

המכנה המשותף בין כל עניינים אלו הוא התרחקותו של האדם מהדברים המאוסים, כסיום דברי הרמב"ם:

וכל הנוהר בדברים אלו מביא קדושה וטהרה יתירה לנפשו, וממרק נפשו לשם הקב"ה, שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני.⁶

מדברים אלו ניתן ללמוד שעניינו של איסור 'בל תשקצו' כולל כל התנהגות שיש בה חריגה מכללי הנימוס הראוי וסטייה מן הדרך האנושית הטבעית.

תוקף האיסור

מלשון הרמב"ם⁷ נראה שהרחבת האיסור 'בל תשקצו' בעשיית מעשים מאוסים היא הרחבה מדברי חכמים. היינו, שהעושה מעשים מאוסים עובר על איסור 'בל תשקצו' מדרבנן בלבד.⁸ אך יש פוסקים⁹ הסוברים שיש לכלול באיסור התורה גם עניינים אלו, כגון אכילת מאכלים מותרים אך מאוסים או השהיית נקביו וכדו'.

¹ ויקרא (יא, מג-מד).

² על השימוש בלשון זו 'בלי לעומת לשון התורה יאלי', ראו: שדי חמד (ח"א, פאת השדה כללים מערכת ב סימן ח ד"ה ודע שאחד).

³ ביח (יו"ד סימן טו ד"ה אפרוח).

⁴ רמב"ם (הלי מאכלות אסורות פי"ז הכ"ט-ה"ל; ספהמ"צ לא-תעשה קעט).

⁵ מכות (טז ע"ב); רמב"ם (הלי מאכלות אסורות פי"ז ה"א; ספהמ"צ לא-תעשה קעט).

⁶ רמב"ם (הלי מאכלות אסורות פי"ז ה"ב).

⁷ רמב"ם (ספהמ"צ לא-תעשה קעט; הלי מאכלות אסורות פי"ז הכ"ט-ה"ל). כ"כ בדעת הרמב"ם: בית יוסף (יו"ד סימן קטז אות ו ד"ה ואסור); ערוך השולחן (יו"ד סימן קטז סעיף כ). אך בתבואות שור (סימן יג ס"ק ב) כתב בדעת הרמב"ם שהוא איסור תורה.

⁸ כ"כ: מאירי (מכות טז ע"ב ד"ה מדברי); ריטב"א (מכות טז ע"ב ד"ה אמר רב), שכן סוברים 'כל המפרשים'; פרי חדש (יו"ד סימן קטז ס"ק יא); מעדני יו"ט (חולין פי"ג סימן סט אות ט).

⁹ רבינו יונה (שערי תשובה, שער ג אות צג); ריטב"א (מכות טז ע"ב ד"ה אמר רב) בשם הרמ"ה; יראים (סימן עג); ספר חרדים (מצוות לא-תעשה פרק ד אות לא); ט"ו (יו"ד סימן קטז ס"ק ו); הרב חיים דניאל שלמה פינסו (שם חדש, נ ע"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ההשלכה המרכזית מחלוקת זו, האם תוקף איסור אכילת דברים מאוסים הוא מן התורה או מדרבנן, היא בשאלה האם מותר לחולה שאין בו סכנה¹⁰ לאכול דברים מאוסים לצורך רפואי?¹¹ אם תוקף איסור אכילת מאכל מאוס הוא מן התורה, אזי כיון שמדובר על חולה שאין בו סכנה אין להתיר לו איסור תורה. אבל אם תוקף איסור אכילת מאכל מאוס הוא מדרבנן, יש להתיר עבורו איסור זה.¹²

השלכות

למחלוקת זו, האם הרחבת האיסור 'בל תשקצו' לאכילת מאכלים מאוסים או התנהגות בלתי נימוסית היא מהתורה או מדרבנן, יש השלכות נוספות.

כיון שחלק מאיסור 'בל תשקצו' הוא אכילת מאכלים מאוסים, עלינו לשאול כיצד נקבע את הדבר, הלא יש מי שהמאכל מאוס בעיניו ויש מי שהמאכל אינו מאוס בעיניו. האם מאכל מאוס האסור באכילה הוא תלוי בדעת רוב בני האדם או בדעת האדם הפרטי שאוכל אותו?

לדעת הרב חיים בנבנישתי¹³ איסור אכילת מאכל מאוס תלוי בדעת רוב בני האדם, אם בעיניהם מאכל זה מאוס והם לא אוכלים אותו, אז יש איסור על האדם לאכול מאכל זה גם אם בעיניו הוא לא מאוס. אולם, לדעת הפרי חדש¹⁴ האיסור תלוי בדעת האדם עצמו, ולכן דבר שאינו מאוס בעיני רוב האנשים אך בעיניו הוא מאוס אסור לו לאוכלו. נראה שמחלוקת זו תלויה בתוקף האיסור לאכול מאכלים מאוסים, אם הוא איסור תורה או איסור דרבנן, ולשם כך נסביר את ההבדל בין איסורי תורה לאיסורי חכמים.

איסורי תורה הם איסורים עצמיים המשנים את מהותו של החפץ, איסורי חפצא, ואילו איסורים שקבעו חכמים, איסורי דרבנן, אינם יוצרים שינוי מהותי בחפץ, שכן אין בכוחם של חכמים אלא להגביל את האדם, איסורי גברא. לאור הבנה זו במהותם של האיסורים, נוכל להבין את מחלוקת הפוסקים על-פי מי קובעים את האיסור. אם איסור אכילת מאכלים מאוסים הוא איסור דרבנן, היינו חכמים הרחיקו את האדם ממאכלים אלו, הרי שאיסור זה תלוי בכל אדם ואדם מה מאוס בעיניו, ואם בעיני אדם אחד המאכל מאוס עליו חל האיסור ולא על חברו, שכן חכמים לא הגדירו שהמאכל מאוס מצד עצמו אלא רק ביחס לאדם האוכל. אבל אם איסור אכילת מאכלים מאוסים הוא איסור תורה, היינו שהתורה קבעה שיש איסור בגוף המאכל המאוס, קביעה זו נעשית עפ"י רוב בני האדם והיא מחילה בגוף המאכל איסור גם ביחס לאדם שבעיניו מאכל זה אינו מאוס.

השלכה נוספת ממחלוקת זו בתוקף האיסור לאכול מאכלים מאוסים ובהגדרת ההבדל בין איסורי תורה לאיסורי חכמים, היא השאלה מה לעשות בכלים ששהו בהם מאכלים מאוסים, האם יש צורך בהגעה כדין כלי שבלע איסור או מספיקה שטיפה בלבד?

שאלה זו הובאה בפני הרב מנשה קליין¹⁵ במקרה בו נכנסו מי-בויב למטבח ושהו בתוך כלי האוכל, האם יש צורך בהגעת הכלים או בשטיפה בלבד? לדבריו, כיון שאיסור אכילת מאכלים מאוסים הוא איסור מדברי חכמים, היינו איסור על האדם להתרחק ממאכלים אלו אך אין איסור עצמי בגוף המאכל, הרי שהכל תלוי בדעת האדם אם מאכל זה מאוס בעיניו או לא. לפיכך הוא פסק שיהיה הבדל בין האנשים. כלומר, מי שיודע מהמקרה ובעיניו מאוס לאכול

¹⁰ אם יש סכנת נפשות, מותר לעבור על איסור תורה של 'בל תשקצו', ראו: החיד"א (שו"ת יוסף אומץ, סימן מ); הרב חיים פלאגיי (רפואה וחיים, פ"ה אותיות ט-י).

¹¹ ראו: שדי חמד (ח"א, פאת השדה כללים מערכת ב סימן ח ד"ה וכתב מרן).

¹² רדב"ז (הלי מאכלות אסורות פי"ז הכ"ט); בית יוסף (יו"ד סימן קטז אות ו ד"ה ואסור); פרי חדש (יו"ד סימן פא ס"ק ג); מחזיק ברכה (יו"ד סימן פא ס"ק ד); בן איש חי (שנה שנייה, אמור סעיף ז).

¹³ כנסת הגדולה (הגהות טור, יו"ד סימן פד ס"ק ד). כ"כ: יראים (סימן עג).

¹⁴ פרי חדש (יו"ד סימן קטז ס"ק יא; יו"ד סימן פד ס"ק ג). כ"כ: רבינו פרץ (הגהות על הסמ"ק, מצווה פ).

¹⁵ שו"ת משנה הלכות (ח"ט סימן קסז).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מכלי ששהו בו מי-ביוב, הוא לא יוכל לאכול מכלים אלו לפני הגעלה, ומי שאינו יודע מהמקרה יוכל לאכול מכלים אלו לאחר שטיפה בלבד.

הרב משה פיינשטיין¹⁶ פסק שמותר לאדם להגיש בפני חברו מאכל שהיה בכלי מאוס, כל עוד חברו אינו יודע שכך היה, שכן האיסור 'בל תשקצו' שהורחב ע"י חכמים לאיסור אכילת מאכלי היתר מאוסים, תלוי בדעת האדם ולא בעצם המאכל.

קעת נשוב לדברי 'הבן איש חי', בימיו טענו הנשים שיש להשקות את החולים במחלת הצהבת בשתן, מי רגליים. לדבריו, כל עוד החולה אינו יודע שמדובר על מי רגליים, אין בכך איסור.

המשהה נקביו

כאשר נבקש ליישם דברים אלו לאחד מהאיסורים שנכללו באיסור 'בל תשקצו' והוא האיסור על האדם להשהות נקביו, היינו להתאפק, נוכל ללמוד מכאן שאיסור זה תלוי בדעת האדם ובהתנהגות האישית שלו. לפיכך, אדם שמסיח דעתו ואינו מרגיש צורך דחוף להתפנות, אינו עובר על איסור, כדברי הרב אברהם דוד מבוטשאטש:

כיון שאמרו חז"ל סתם שהוא משום בל תשקצו... הוא לפי דעות הבריות... ונראה, שכל שמסיח דעתו אינו

מרגיש, לכולי עלמא אין על זה שום פיתחון פה ולא חשש גם מדרבנן.¹⁷

מדבריו אנו למדים שלא מדובר רק בקביעה הלכתית, אלא גם בביאור הדין. חכמים אסרו על האדם להתנהג בדרך שיש בה סטייה מן הטבע האנושי המקובל, אך אין בהוראתם להביא את האדם לידי לחץ, מתח וסטייה מן הדרך האנושית, כמו ריצה תכופה לשירותים.

ואכן, הרב חיים אלעזר שפירא ממונקטש¹⁸ הביא בשם אביו שקיבל מרבותיו הקדושים, שאדם שיש לו חולי שלשול והרופאים אמרו לו שרפואתו היא להשהות נקביו ולהתאפק, אינו עובר על איסור 'בל תשקצו'. לפי מה שביארנו מובנים דבריו, שכן התנהגות עפ"י הוראותיו הרפואיות של הרופא, אינה נחשבת לסטייה מהדרך המקובלת אלא היא התנהגות טבעית ונורמלית, ולכן ברור שאין בכך איסור.

¹⁶ שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן לא).

¹⁷ אשל אברהם (או"ח סימן ג ד"ה המשהה).

¹⁸ נימוקי אורח חיים (סימן ג סעיף יז ס"ק ג ד"ה והנה). כן פסק שו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן מה אות ג).